

Труш Світлана Діяльність Харківської губернської ...

15. Ляковська С. Діяльність органів ДПУ УСРР у сфері економіки в 1927–1928 рр.: за матеріалами відомчої статистики / С. Ляковська // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2008. – №1/2 (30/31). – С. 196–291.
16. Малій І. Й. Держава і ринок: філософія взаємодії: Монографія / І. Й. Малій, М. І. Диба, М. К. Галабурда. За заг. та наук. ред. д-ра екон. наук, проф. І. Й. Малога. – К., 2005.
17. Окіпнюк В. Т. Державне політичне управління УСРР (1922–1934): історико-юридичний аналіз / В. Т. Окіпнюк. – К., 2002.
18. Трифонов І. Я. Ликвидация эксплуататорских классов в СССР. – М., 1975.
19. Плеханов А. М. Дзержинский. Первый чекист России / А. М. Плеханов. – М., 2007.
20. Уголовный кодекс советских республик / Текст и постатейный комментарий под ред. С. Канарского. 2-е изд. – Х., 1925.
21. Ченцов В. В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки / В. В. Ченцов. – Тернопіль, 2000.
22. Ченцов В. В. Аналоги в истории. Деятельность экономических подразделений ЧК – ГПУ в условиях новой экономической политики / В. В. Ченцов // Тоталитаризм и антитоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20-80-е годы XX ст.). – Х., 1994. – Т. 1. – С. 261–268.

УДК 94:323.281(477.54) «1920»

Діяльність Харківської губернської надзвичайної комісії в 1920 р.: стереотипи та реальність

Труш Світлана

Труш Світлана. Діяльність Харківської губернської надзвичайної комісії в 1920 р.: стереотипи і реальність. У статті досліджується питання діяльності Харківської губернської надзвичайної комісії у 1920 р. з точки зору її направленості, вмотивованості, методів та результатів. Показано, що принципових змін, порівняно з 1919 р., коли у Харкові провадився «червоний терор», не сталося, тоді як в історіографії всіляко підкреслювалася різниця. Виявлено, на матеріалах губчека і губернського революційного трибуналу, що Надзвичайна комісія продовжувала втілювати в життя карально-репресивну політику, виносячи смертні вироки в позасудовому порядку.

Ключові слова: Харківська губерньська надзвичайна комісія, губерньський революційний трибунал, «червоний терор», карально-репресивна політика, контрреволюція.

Труш Светлана. *Деятельность Харьковской губернской чрезвычайной комиссии в 1920 г.: стереотипы и реальность.* В статье рассматривается вопрос деятельности Харьковской губернской чрезвычайной комиссии в 1920 г. с точки зрения ее направленности, мотивации, методов и результатов. Показано, что принципиальных изменений, в сравнении с 1919 г., когда в Харькове имел место «красный террор», не произошло. На материалах губЧК и губревтрибунала выявлено, что Чрезвычайная комиссия продолжала воплощать в жизнь карательно-репрессивную политику, вынося смертные приговоры во внесудебном порядке. **Ключевые слова:** Харьковская губернская чрезвычайная комиссия, губерньский революційний трибунал, «красный террор», карательно-репрессивная политика, контрреволюция.

Trush Svitlana. *The activities of the Kharkov Provincial Emergency Commission in 1920: stereotypes and reality.* The article is about the activities of the Kharkov Provincial Emergency Commission in 1920 in terms of its direction, motivation, methods and results. It is shown that substantial changes in comparison with 1919, when in Kharkov was a «red terror» has not happened. The materials of gubChK and gubrevtribunale revealed that an extraordinary commission continued to implement the punitive-repressive policies, bringing the death sentences of court.

Keywords: Kharkov provincial emergency commission, the provincial revolutionary tribunal, the «red terror», punitive-repressive policies, the counter-revolution.

Історія Харківської губерньської комісії (ХГЧК) – це історія становлення більшовицької влади, її завдання, методи і результати роботи – це пряме втілення більшовицької політики щодо української території. Вивчення минулого ХГЧК має принципово важливе значення для розуміння періоду національно-демократичної революції в Україні 1917–1921 рр.

Тема надзвичайних органів радянської доби належить до числа маловивчених у вітчизняній історіографії. Така ситуація стала наслідком як відсутності протягом тривалого часу доступу до джерел, що безпосередньо стосуються діяльності та результатів роботи чекістських органів, так і політичною заангажованістю дослідників стосовно цього питання. Зрештою, відсутність достатньої джерельної бази створила підґрунтя для численних фальсифікацій, продиктованих різними обставинами (політичні мотиви, належність автора до того чи іншого кола противників чи прихильників радянського ладу).

Водночас, соціальний попит на нерозкриті та табуйовані в радянському дискурсі теми, у тому числі тему ЧК, починаючи з 80-х років XX століття, залишається високим. Зацікавленість суспільства мотивується такими чинниками, як пошуки відповіді на питання про масштабність, методи, цілі та наслідки «червоного терору», роль ЧК у процесі національно-визвольної революції українського народу, маргінальність радянської влади, її злочинний чи визнано народний характер тощо. Звісно, ці всі питання належать до площини політично актуальних, а тому потребують нагального та об'єктивного висвітлення з залученням нових джерел та літератури.

Така історіографічна ситуація спровокувала появу багатьох тенденційних досліджень, в яких історія Надзвичайної комісії подається однобоко. Варто відзначити, що цьому було закладено підґрунтя в більш ранні часи, зокрема першими працями, присвяченими Надзвичайній комісії, що з'явилися в 20-ті рр. XX століття. Так, у працях радянських істориків домінує образ ЧК – захисника найсправедливішого і найгуманнішого радянського ладу, репресивно-каральна складова діяльності якого є лише вимушеною відповіддю на жорстокі і цинічні дії супротивників (М. Лаціс [13], С. Дукельський [4]). Опоненти радянської історіографії – політична еміграція – зображали ЧК як бездушну каральну машину, що мала на меті тотальне знищення населення (С. Мельгунов [16]). Співробітники ЧК в цьому випадку – психічно хворі маніяки-вбивці.

У подальшому вся радянська історіографія та її сучасні послідовники наслідували досвід чекістських апологетів 20-х рр. XX століття, незважаючи на пом'якшення ідеологічних заборон щодо цього предмету і на введення до наукового обігу нових джерел. Насамперед, мова йде про таких дослідників як Д. Голінков [5], В. Маймескулов, А. Рогожин, В. Сташис [15].

Сучасна історіографія наслідувала обидві тенденції в конструюванні історії чекістського органу: у російському дискурсі панує образ ЧК як першої форми державного органу безпеки (С. Леонов [14]), не позбавлений рис певної романтизації і ідеалізації, в українському – наголос на карально-репресивному аспекті перетворює ЧК на катівню, при цьому до уваги не беруться інші напрями діяльності ЧК (І. Білас [2], С. Білокінь [3]). Проте в останні роки тут помітні якісні зрушення: з'явилася група дослідників, яка намагається розглядати діяльність і пов'язані з нею методи та способи дії системно, враховуючи тогочасну історичну ситуацію, насамперед, ситуацію перманентної боротьби за владу на українській території між різними політичними силами (УНР, згодом Директорія, більшовики, білогвардійці, повстанці). Тут слід згадати таких дослідників як Д. Ченцов [21], Ю. Шаповал [22], В. Золотарьов [9]. Звісно, більшість зі згаданих праць побудовані на загальноукраїнському матеріалі, тому для даного дослідження мають, насамперед, методологічну та концептуальну цінність, тоді як фактичний матеріал надає опрацьована джерельна база.

Отже, історіографія питання має багато протиріч, що були продиктовані як залежністю дослідників від кон'юнктури, так і обмеженням доступу до джерельної бази. Сучасні інтерпретації теж будуються на неповних джерельних базах, оскільки багато цінних документів, які б могли пролити світло на сторінки історії Надзвичайної комісії знищені, не знайдені або не існували апріорі – специфіка органу диктувала свою інформаційну політику. Врятувати ситуацію можна лише залученням до розв'язання поставлених завдань різних видів джерел.

Джерельна база дослідження представлена різними видами документальних джерел: законодавча і справочинна документація, статистичні матеріали, преса, мемуари.

Законодавчі акти – це правові документи, що створюються органами влади та мають юридичну силу на певній території. До використаних у дослідженні джерел такого характеру слід віднести: декрети уряду – декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про організацію ВУЧК», декрет ВУЦВК «Про утвердження Центрального Управління Надзвичайних Комісій по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією та службовими злочинами» [17] тощо; постанови вищих виконавчих органів: Постанова ВУЦВК, РНК УСРР, НКВС та ВУЧК про затвердження Положення «Про Всеукраїнську та місцеві ЧК» [17] тощо; положення: Положення Раднаркому РСФРР «Про Всеросійську та місцеві ЧК по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією та посадовими злочинами» [12].

Ця група джерел дозволяє визначити правові основи функціонування ЧК та її місце у структурі органів влади. Інша група – справочинна документація – дає уявлення про поточну роботу чекістських органів, головні напрями діяльності, міжвідомчі зв'язки. Зокрема, це: протоколи засідань різних органів, зокрема, Президії (Колегії) ВЧК, протоколи засідань Колегії ХГЧК [8]; інструкції для організації практичної роботи чекістських органів [4]; звіти – ЦУПНАДКОМУ, ВУЧК та ДПУ УСРР – загальна картина роботи ЧК [18]. Особливу інформативну цінність для дослідження склали звіти ХГЧК за 1920–1921 рр. [8], звіти Харківського губернського революційного трибуналу та відділу юстиції за 1920 р. [6, 7]; публічні заяви/звернення, як правило, до населення з наказом, проханням чи нагальною інформацією, наприклад, «Повідомлення Харківської ЧК з приводу провокації лівих есерів (інтернаціоналістів)» [17]; міжвідомче листування – з відділами губернського революційного комітету, міліції, військовими частинами тощо.

Статистичні джерела: відомості про рух справ у революційних трибуналах УССР [19]; відомості про рух справ у Народних слідчих Харківської губернії. Статистичні джерела дають можливість визначити конкретний внесок ЧК взагалі і ХГЧК зокрема в боротьбу з певними видами злочинів порівняно з іншими силовими структурами.

Джерела особистого походження представлені спогадами свідків «червоного терору», що мігрували з Росії, наприклад, збірка «ЧЕ-КА» [20].

Історія Надзвичайної комісії має багато стереотипів, закріплених у структурі колективної свідомості, що знайшло своє відображення в історіографії. Водночас, образи ЧК і чекістів, сконструйовані в дослідженнях, грають формотворчу роль у творенні стереотипів у суспільстві. До числа таких хибних уявлень належить і той факт, що діяльність органу принципово змінилась в 1920 р., порівняно з 1919, коли розмаху набув так званий «червоний терор», що обумовлюється початком функціонування судової системи у вигляді Народних судів, революційних трибуналів тощо, а також остаточним зламом опору головних супротивників більшовиків – білогвардійців, вихід з міжнародної ізоляції після підписання комплексу домовленостей у Бресті.

Вважається, що в 1920 р. діяльність органу була введена в рамки соціалістичної законності, підпорядковувалась завданням нового комуністичного суспільства і була позбавлена хиб роботи, характерних для 1919 р., які пояснювались більшовицькими ідеологами складною внутрішньополітичною ситуацією, постійними провокаціями з боку ворога і недосвідченістю особового складу [13, с. 22]. Під хибами мались на увазі багатотисячні розстріли невинних людей, що за соціальною ознакою (належність до певного стану – дворянство, духівництво, купецтво) вважались потенційними ворогами і становили одним фактом свого існування пряму загрозу радянському режиму, який, звісно, подавався як всенародний і демократичний. Знищення супроводжувалося створенням концентраційних таборів, реквізицією особистого майна, знущаннями і катуваннями затриманих. З'явилася особлива категорія затриманих – заручники, умовно засуджені до розстрілу, яких брали з середовища непролетарських класів в якості гаранту проти можливих дій противників більшовиків. Заручниками нерідко ставали жінки, діти та літні люди.

Це – стосовно методів, проте слід ретельніше виокремити специфіку діяльності органу, проти кого чи чого вона була направлена. Діяльність ХГЧК була направлена на нейтралізацію загроз для безпеки радянського режиму. Серед таких загроз виділяються стратегічні (такі, що створювали принципову небезпеку для влади більшовиків) і тактичні (наступи на фронтах, повстання, ті чи інші політичні, соціальні, економічні проблеми) [14, с. 213]. Через постійну нестабільність ситуації найгостріші тактичні загрози найчастіше виступали водночас і стратегічними, оскільки ставили під питання саме існування радянського режиму. Цікаво відзначити, що навіть розгромивши головних суперників і вирішивши переважну більшість тактичних проблем, у роки громадянської війни і навіть пізніше більшовики не змогли ліквідувати ряд стратегічних загроз, до числа яких належали капіталістичне оточення, «дрібнобуржуазну» психологію мас, гостру боротьбу в партійному керівництві.

Оскільки загрози радянській республіці більшовики визначали, виходячи не лише з умов історичної дійсності, а й з марксистської теорії, їх можна розділити на реальні і вигадані, викликані впливом

доктринального фактору. Але й вони часто мали під собою реальну основу, яка просто абсолютизувалася. Так, ринок і породжені ним економічні стосунки вважалися небезпечним злом; догматично класовий підхід змушував перебільшувати ступінь зовнішньої загрози і сприймати інші країни як вороже оточення, з яким передбачалася жорстока боротьба.

Сучасні російські дослідники розробили класифікацію загроз по секторальному принципу: 1) військові загрози (збройні виступи на фронтах і в тилу, розвідувально-диверсійна діяльність, іноземна інтервенція); 2) політичні, соціально-політичні, пов'язані з антибільшовицькими настроями мас, забастовками, неоднозначними стосунками з різними політичними силами, які не мали характеру військового протистояння, а також з внутрішніми протиріччями в держпараті та в самій комуністичній партії; 3) економічні (продовольча, військово-промислова, транспортна, паливна); 4) міжнародні (дипломатичні і економічні) [14, с. 236]. До цих загроз я додаю ще й групу девіантних (злочинність та пов'язані з нею явища).

Основними методами боротьби з названими загрозами були: військові, політичні, адміністративно-організаторські, пропагандистські і дипломатичні. Найчастіше їх використовували комплексно, але домінувати з самого початку почали військові, а в цілому – карально-репресивні.

Надзвичайна комісія за роки свого існування (1917–1922 рр.) неодноразово змінювала напрями своєї діяльності, орієнтуючись на справи, що вимагали нагального вирішення. Відповідно до цього змінювалася і назва Комісії. Так, у декреті Раднаркому УСРР від 3 грудня 1918 р. – Всеукраїнська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією, саботажем та службовими злочинами [17, с. 29-30]. У постанові уряду «Про Всеукраїнську та місцеві надзвичайні комісії» від 6 травня 1919 р. [17, с. 67] ЧК по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією та службовими злочинами (з саботажем як масштабним явищем на той час було покінчено, а поодинокі злочини, класифіковані як «саботаж» були включені до справ під загальною назвою «службові злочини»). У Положенні про ВУЧК від 30 травня 1919 р. [17, с. 87-90] – Комісія по боротьбі з контрреволюцією, шпигунством та бандитизмом (таке перепрофілювання було викликане наступом Добровольчої армії та активізацією повстанського руху).

На початку 1920 р. в Декреті ВУЦВК про затвердження Центрального управління надзвичайними комісіями [17, с. 151-152] ЧК називалися комісіями по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією та службовими злочинами. Дещо пізніше повноваження ЧК були визначені як боротьба з контрреволюцією, спекуляцією, службовими злочинами та бандитизмом.

Отже, діяльність ХГЧК у 1920 р. була спрямована проти багатьох явищ з метою закріплення при владі більшовиків: харківськими чекістами був виконаний величезний об'єм роботи: було зареєстровано 3443 справи,

заарештовано 3017 осіб, звинувачених у контрреволюції, саботажі, спекуляції, бандитизмі тощо [8, арк. 12].

Вважається, що ЧК (Маймескулов Л., Золотарьов В.) втрачає своє значення, як орган надзвичайної репресії, з організацією судової системи у вигляді трибуналів та Народних судів безпосередня розправа з правопорушниками на місці злочину відходить у минуле. Це нормальна ситуація переходу держави з надзвичайного до нормального режиму функціонування. Але як орган державної безпеки ЧК не могла зникнути, оскільки мала відповідний досвід та апарат для боротьби з цілим рядом небезпечних для радянської влади явищ (корупція, зловживання, організована злочинність, бандитизм як селянський повстанський, так і міський кримінальний). Тому доцільно говорити про зникнення певних завдань, а отже, і функцій ЧК та про появу нових та їх актуалізацію.

Однак тут доцільніше говорити про стереотипи, створені ще в радянській історіографії 20-х років ХХ ст., успадковані і сучасними дослідниками. «Червоного терору», декларованого більшовиками, дійсно у цей період не знайти, але як явище повсякденної практики він продовжував існувати, тобто органи ЧК продовжували проводити репресії проти «неблагодійних осіб», не застосовуючи судових норм. Ситуація 1920 р. ускладнювалась відсутністю дієвої політичної опозиції у справі публічного розголосу більшовицьких злочинних акцій (у 1919 р. цю функцію виконувала Особлива слідча комісія денікінців), тому нині існує кліше про закінчення «червоного терору» в Харкові ще в 1919 р. Фактичний матеріал говорить про протилежне.

Порівняльний аналіз судових рішень губерньського революційного трибуналу та Колегії ХГЧК, а також виявлена кількість страчених у позасудовому порядку органами ЧК дозволяє говорити про продовження практики 1919 р. – фізичного знищення політичних опонентів та осіб, визнаних небезпечними радянському режиму: розстріляно за рішенням «Великої» Колегії ХГЧК у 1920 р. було 221 особу, за рішенням Харківського губерньського революційного трибуналу було винесено 27 смертних вироки, з яких приведено до виконання лише 6 – це з загального масиву 341 справа, розглянутих у судовому порядку [8, арк. 10].

У жорстокості ХГЧК дозволяє переконатися прикладзі спекуляцією. У 1920 р. цей напрям діяльності губЧК стає як ніколи актуальним: йшло налагодження господарського життя після звільнення території губернії від денікінців за новим радянським зразком, частими були випадки зловживань та безконтрольності вищих посадових осіб, оскільки весь апарат управління ще не був устаткований та відлагоджений. Такі явища як корупція, масштабна спекуляція були вкрай небезпечні для радянського ладу і потребували негайної реакції.

Взагалі, справ було заведено 1362 з 1618 заарештованими [8, арк. 7]. Серед справ, заведених по факту службового зловживання та грубого порушення трудової дисципліни найгучнішими були справи

Губернського карного розшуку, справа посилочників при Центральному Поштово-телеграфному управлінні, справа по звинуваченні у хабарництві помічника начальника та інших співробітників Харківського управління міліції [8, арк. 6].

Співробітники губернського карного розшуку проходили в кількох справах. По-перше, 34 особи були звинувачені в систематичному хабарництві і повальному зловживанні спиртними напоями, починаючи від начальника і закінчуючи рядовими співробітниками. Справа була передана до губернського революційного трибуналу і більшість підсудних була звільнена [8, арк.6].

По-друге, справа агентів губрозшуку по звинуваченню в самочинних обшуках і привласненню речей. По справі проходило три особи, всім Колегією губЧК був винесений смертний вирок (знову ж таки, порівняти з попередньою справою, рішення за якою виносив трибунал).

Справа посилочників взагалі виявилася найжорстокішою – всі 9 осіб, яким було висунуто обвинувачення, за рішенням Колегії губЧК були розстріляні [8, арк. 7].

Детальніше потрібно зупинитися на становищі чекістської в'язниці. Як визнає голова Харківської губЧК І. С. Радін, арештанти знаходилися в жахливих умовах: переповнені камери, антисанітарія, недостатнє харчування та відсутність у достатньому обсязі медичної допомоги, у зимовий час це доповнювалося холодом, оскільки палива не було [8, арк. 3]. Та найжахливіше – це відсутність точної реєстрації, люди подовгу сиділи за ґратами без офіційного висунення їм обвинувачень, тобто ймовірно, що частина заарештованих була запроторена до буцегарні випадково, страждали невинні громадяни.

Вражає також значний рух заарештованих: за півроку існування тюремного підвідділу (за попередні півроку за ґратами перебувало до 200 осіб, та й ті без заведених справ) тут перебувало 6231 людини, з них – за ХГЧК числилося 4485, за ЦУПНАДКОМом 606, за РТЧК – 401, за Особливим відділом ВНУС 39. Станом на 1 січня 1921 р. було звільнено 3006 осіб, до інших установ було переведено 1106, до концтабору 748, втекло 10, померло 6 [8, арк. 5].

Ще одним доказом на користь тези про продовження практики 1919 р. у діяльності ХГЧК у 1920 р. можуть слугувати справи, класифіковані як контрреволюція. Під контрреволюційними злочинами розумілися наступні дії (згідно з проектом декрету Раднаркому УСРР «Про контрреволюційні дії», червень 1919 р.): наміри та їх практична реалізація щодо повалення диктатури пролетаріату, силовий тиск на органи радянської влади з метою поступок для буржуазії чи до антикомуністичної діяльності, спроби відторгнення від України частини її території, терористичні акти та інші злочинні акції, саботаж, участь у масовій несплаті податків та масовому невиконанні державних повинностей, розпалювання національної та релігійної ворожнечі, а також агітація та підштовхування до всіх вказаних протиправних дій [2,

с. 69]. Таким чином, ввівши поняття «контрреволюції», більшовики монополізували своє право на революцію, поставивши усі інші політичні сили, як демократичного, так і соціалістичного спрямування, поза законом. Комуністична партія будь-які форми протидії своєму пануванню розглядала як злочинні й визнавала контрреволюційними.

«Вітчизняна (внутрішня) контрреволюція»: селяни-повстанці, неблагонадійні робітники, «потенційно небезпечна інтелігенція», духовенство, особи, що дотримувалися націоналістичних, монархістських, соціал-демократичних, взагалі будь-яких некомуністичних поглядів, т. з. «колишні люди» – особи, які розглядалися як «соціально небезпечні» за своїм походженням чи фахом [1, с. 12].

Також це всі ті верстви населення, які виявляли хоча б пасивний опір більшовикам або висловлювали в різних формах незадоволення існуючим режимом.

Таким чином, радянська «контрреволюція» у сучасному розумінні це опозиція. Радянський режим вбачав в опозиції небезпеку і тому діяльність органів ЧК спрямовувалась проти будь-яких проявів опозиційного характеру.

Загалом, справ, класифікованих у ході слідства як контрреволюційні, ХГЧК було порушено протягом 1920 р. 683, з них за недостатністю доказів, відсутності складу злочину або смертю звинуваченого було припинено 291, передано до губревтрибуналу, інших органів ЧК і ВЧК, Народного суду тощо – 252 справи [8, арк. 7]. З тих, що залишилися (140) в губЧК та були розглянуті на засіданні Колегії, маємо наступні вироки: до концтабору на різні строки ув'язнення було направлено 83 особи, 1 звільнений умовно, 56 – розстріляно. Це знову ж таки до жорстокості ЧК – до 40% випадків було застосовано вищу міру покарання [8, арк. 7].

Поруч з цим, ХГЧК було багато зроблено у справі налагодження нормального життя, зокрема цьому слугувала боротьба харківських чекістів зі злочинністю. Цим займалася загальна група в оперативно-слідчому відділі, що по суті виконувала роботу міліції, але на момент 1920 р. міліція як орган була слабкою, страждала через брак кадрів та відсутність досвіду боротьби зі злочинністю, в той час як ЧК була бойовим органом (згідно з наказом голови Раднаркому РСФРР В. І. Леніна від 17 вересня 1920 р., який за юрисдикцією через ВЧК поширювався і на Україну, всі співробітники ВЧК/ЦУПНАДКОМу та її місцевих органів прирівнювалися до військовослужбовців регулярної Червоної Армії [5, с. 20]) з величезним досвідом проведення операцій, агентурно-слідчої роботи.

Роль губЧК у подоланні в Харкові кримінального бандитизму величезна. Саме співробітники ХГЧК протягом 1920 р. ліквідували ряд значних та безліч дрібних бандитських угруповань. Було розкрито 80 притонів («малин»).

Протягом періоду з 1 березня до 31 грудня було порушено 1246 справ та заарештовано 1157 осіб, з цього документального корпусу до судових установ, Народного комісаріату юстиції, повітвоєнкомату, Комітету з питань дезертирства та до штрафної роти було передано 711 справ. Стосовно осіб, які залишилися під юрисдикцією губЧК, 327 було звільнено, 89 – приречено до позбавлення волі на різний строк, 119 – розстріляно [8, с. 12].

Були ліквідовані такі бандитські угруповання як банда отпорщиків під головуванням бандита Болотіна; банда Талалаєва на прізвисько «Женка» у кількості 12 осіб, яка здійснила в місті ряд озброєних пограбувань; банда злочинців і фальшивомонетників, якою керував відомий ще з царських часів злочинець на прізвисько «Сибіряк Сашка золотий зуб» – колишній морський офіцер з вищою освітою; банда, сформована з числа колишніх учасників організованого злочинного угруповання П'ятисоцького – ця банда була відома своєю особливою жорстокістю (скалічення та згвалтування жінок) [8, с. 11]. Особливо слід відзначити арешт банди Епштейна – художника з вищою освітою, учасника 28 збройних пограбувань та кількох вбивств. Крім того, він входив до складу київського збройного угруповання «Чорна маска» [11, с. 246].

Крім бандитських угруповань, були заарештовані і окремі відомі злочинці, члени ОЗГ: два учасника банди Бондаренко, що брали участь у відомому нальоті з пограбуванням на 37 млн рублів [4, с. 149-150]; гвалтівник, вбивця дітей грабіжник Л. Гурін, що видавав себе за харківського чекіста Саєнка [8, арк. 12]. Всі вони за вироком Колегії ХГЧК були розстріляні.

Таким чином, Харківська губернська надзвичайна комісія, користуючись переважно карально-репресивними методами роботи, залишалася найважливішою структурою у системі тогочасної влади, яка забезпечувала безпеку встановленого радянського ладу та суспільства в цілому.

Радикальність методів була виправданою з точки зору тогочасного керівництва. Для стабілізації радянського режиму, для того, щоб втриматися при владі, більшовики мали знищити політичних опонентів (контрреволюція), мали зламати селянський повстанський рух (бандитизм), мали утвердити нову соціально-економічну систему (боротьбі зі спекуляцією та корупцією), мали знайти підтримку широких народних мас (боротьба зі злочинністю). Ці напрями стали ключовими у діяльності ЧК у зазначений період (кінець 1918 – кінець 1920 р.).

Поруч з тим, ХГЧК як важливий інструмент у боротьбі за владу продовжувала політику та практику, відому як «червоний терор», хоча формально це не проголошувалося.

Література

1. *Архирейський Д.* Антирадянська національна опозиція в УСРР в 20-ті рр.: погляд на проблему кризів архівні джерела / Д. Архирейський, В. Ченцов // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2004. – № 2-4. – С. 10-21.
2. *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр. / І. Білас. – К., 1994. – Кн. 1.
3. *Білокінь С.* Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.). Джерелознавче дослідження / С. Білокінь. – К., 1999.
4. *ВЧК-ГПУ.* Документи и материалы / Ред.-сост. Ю. Г. Фельштинский. – М., 1995.
5. *Голинков Д. Л.* Тайные операции ВЧК / Д. Л. Голинков. – М.: Алгоритм, 2008.
6. *Державний архів Харківської області (ДАХО).* – Ф. Р – 203. – Оп. 2. – Спр. 4а. – Арк. 2, 7.
7. *Державний архів Харківської області (ДАХО).* – Ф. Р – 203. – Оп. 2. – Спр. 4б. – Арк. 1, 2, 45.
8. *Державний архів Харківської області (ДАХО).* – Ф. Р – 203. – Оп. 1. – Спр. 290. – Арк. 1-14.
9. *Золотарьов В.* ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі (1919–1941) / В. Золотарьов. – Харків, 2003.
10. *Из истории Всероссийской Чрезвычайной Комиссии 1917–1921 гг.* Сборник документов. – М., 1958.
11. *Из отчета Центрального Управления Чрезвычайных Комиссий при Совнарком Украины за 1920 год.* К 5-му Всеукраинскому съезду Советов // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1994. – № 1. – С. 5-11.
12. *История государства и права СССР (сб. документов).* – М., 1968. – Ч. II.
13. *Лацис М. Я.* Два года борьбы на внутреннем фронте: популярный обзор двухгодичной деятельности Чрезвычайных комиссий по борьбе с контрреволюцией, спекуляцией и преступлениями / М. Я. Лацис. – М., 1920.
14. *Леонов С. В.* Государственная безопасность России: история и современность / С. В. Леонов. – М., 2006.
15. *Маймескулов Л. Н.* Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918–1922) / Л. Н. Маймескулов, А. И. Рогожин, В. В. Сташис. – Харьков, 1990.
16. *Мельгунов С. П.* Красный терор в России: 1918–1923 / С. П. Мельгунов. – М., 1990.
17. *На защите революции.* Из истории Всеукраинской Чрезвычайной комиссии 1917–1922 гг. Сб. документов и материалов. – К., 1971.
18. *Отчет Центрального Управления Чрезвычайных Комиссий при Совнарком Украины за 1920 год.* К 5-му Всеукраинскому Съезду Советов. – Харьков, 1921.
19. *Сборник отчетов Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета, совета Народных Комиссаров, Наркоматов, Уполнаркомов и Центральных Учреждений УССР.* 6-му Всеукраинскому Съезду Советов Р., К и К. Депутатов. – Харьков, 1921.
20. *ЧЕ-КА.* Материалы по деятельности чрезвычайных комиссий. – Берлин, 1922.
21. *Ченцов В. В.* Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки / В. В. Ченцов // НАН України, інститут історії України. – Тернопіль, 2000.
22. *Шاپовал Ю.* ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю. Шاپовал, В. Пристайко, В. Золотарьов. – К., 1997.